

УДК 821.161.2-3.09Кримський(045)

Н. М. Мохненко

Трансформація мікробразів в архетипи у прозі Агатангела Кримського

У статті досліджується проза Агатангела Кримського з точки зору системи виявлення трансформаційних процесів на рівні психології автора. Розглядаються архетипи художнього тексту, а саме: їх перетворення на мікробрази.

Дослідниця звертає увагу на те, що архетипна сутність людської душі виявляється через образи, символи, а потім утілюється на художньому (більш високому) рівні. Такі рівні складаються із форм, інакше кажучи, мікробразів. Прозова творчість Агатангела Кримського з цього погляду має широке поле для досліджень, адже письменник утілює в ній архетипні подвійні перевтілення. Такі трансформації дуже поширені у шуканні власного "Я". У розвідці йде мова про те, що при аналізі роману "Андрій Лаговський" дослідниця виявила одну цікаву річ: автор, як і його персонаж, мають однакову мету в житті – бути творчою особистістю: поетом, поліглотом, митцем.

Авторка дійшла важливого висновку: змістове та формальне переродження мікробразів та образів в архетипи потрібно досліджувати якомога ретельніше, щоб таке формальне явище, яке лежить в основі образної системи, не залишилося поза увагою.

Ключові слова: архетип, мікробраз, індивідуація, підсвідомість, колективне несвідоме.

В матеріалі статті досліджується проза Агатангела Кримського з точки зору системи виявлення трансформаційних процесів на рівні психології автора. Розглядаються архетипи художнього тексту, а саме: їх перетворення на мікробрази.

Дослідниця звертає увагу на те, що архетипна сутність людської душі виявляється через образи, символи, а потім утілюється на художньому (більш високому) рівні. Такі рівні складаються із форм, інакше кажучи, мікробразів. Прозова творчість Агатангела Кримського з цього погляду має широке поле для досліджень, адже письменник утілює в ній архетипні подвійні перевтілення. Такі трансформації дуже поширені у шуканні власного "Я". В статті йде мова про те, що при аналізі роману "Андрій Лаговський" дослідниця виявила одну цікаву річ: автор, як і його персонаж, мають однакову мету в житті – бути творчою особистістю: поетом, поліглотом, митцем.

персонаж, имеют одинаковую цель в жизни – быть творческой личностью: поэтом, полиглотом, художником.

Автор пришла к важному выводу: содержательное и формальное перерождение микрообразов и образов в архетипы нужно исследовать как можно тщательнее, чтобы такое формальное явление, которое лежит в основе образной системы, не осталось без внимания.

Ключевые слова: архетип, микрообраз, индивидуация, подсознание, коллективное бессознательное.

In the article the prose by Agatangel Krumskuj is analyzed based on the psychological view of the author. Such literature archetype is considered as: transformation into the microforms. The researcher shows us that the archetypic being of human's soul is in images, symbols, and then appears in the literature (on the higher level). Such levels are consisted of the forms. Or, on the other hand, they are microforms. The prose by Agatangel Krumskuj has much to be researched, because the author used many twofold archetypes in it. Such transformations are very important in searing your whole being. In the research it is shown that in the work "Andrij Lagovskuj" the explorer found out that the author as well as his or her character have the common goal in life: to be an artistic person: a poet, a polyglot, an artist. The autor came to the important conclusion: in the plot the microforms and characters' transformations must be researched carefully so that all points in the work are mentioned.

Key words: achetype, microforms, individualisaton, subconsciousness, public unconsciousness.

Останнім часом популяризація в Україні творів відомого швейцарського психолога та психіатра Карла Ґустава Юнга набуває широкого масштабу. Все частіше сучасні літературознавці звертаються до його аналітичної психології, а саме одних із ключових положень: "архетип", "колективне несвідоме". Науковці ставлять за мету зрозуміти внутрішній світ митця, його свідомість, думки, змоделювати процес творення. Варто продовжити перелік такими термінами, як "невроз", "істерія", "божевілля", "сновидіння" і т. д. Усі вони допомагають усвідомити мотиви написання того чи іншого твору, з'ясувати психічні стани письменника, які відбиваються в характері ліричного героя і стають його (тобто твору) домінуючими частинами.

Психоаналітичну теорію у своїх дослідженнях використовувало чимало науковців, зокрема В. Агеєва, В. Панченко, Г. Левченко, Т. Гундорова, Н. Зборовська, О. Забужко, О. Піскун, С. Павличко, Ю. Безхутрий, Я. Мельник та багато інших. Дослідження останніх

років відкривають специфіку та модель психоаналізу, а саме застосування його під час аналізу творчості письменника. Це дає можливість заглибитися в таємні куточки підсвідомості того чи іншого митця, віднайти те, що завжди залишається поза увагою: психічні процеси та зовнішні чинники, які впливають на написання. Саме вони стали предметом дослідження дисертацій "Психоаналітична інтерпретація прози Т. Осьмачки" О. Пісун, "Психологічна інтерпретація прози О. Кобилянської" Г. Левченко та ін.

Постановка завдання: проаналізувати трансформацію мікрообразів в архетипи у прозі А. Кримського. Спробувати їх охарактеризувати та систематизувати.

Агатангел Кримський – непересічна постать у сфері світової гуманітарної науки. Колосальні знання цієї особистості знайшли застосування в багатьох царинах науки: досконалий інтелект і пам'ять допомогли йому опанувати понад шістдесят мов, написати сотні статей, підручників, перекласти десятки художніх творів (найбільше з арабської та перської мов), стати найвизначнішим українським орієнталістом. Про величезний вклад у розвиток нашої культури годі й говорити. Літературознавець С. Павличко у своїй праці "Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського" писала: "Кримський є надзвичайно характерною постаттю. Водночас ця постать цілком випала з історії або різних історій – літератури, науки і політики. Інтерпретація Кримського – ключ не лише до осягнення його постаті, але й до численних інших проблем, поставлених українською культурою чи не сто років тому, але дотепер не розв'язаних" [4, с. 15].

Агатангел Юхимович у своїх працях звертався до проблем сходинства, слов'янознавства, україністики, етнографії. Літературну творчість розпочав із єдиної поетичної збірки "Пальмове гілля" (1901), де відбилися емоції та спогади про подорож на Схід у 1896–1898 роках. Ще однією згадкою про події цих років стали "Бейрутські оповідання" (1906), проте першою зіркою оповідань були "Повістки і ескізи з українського життя" (1895). Отже, літературна спадщина письменника – це дві збірки оповідань, один роман і збірка поезій. Відносно невелика кількість творів письменника має важливе значення в розвитку української літератури.

Уперше розглядати художній твір з точки зору психології почав Карл Юнг у працях "Психологія і поезія", "Про відношення аналітичної психології до поетико-художньої творчості". Основою розвідок було виявлення елементів віднайденого ним колективного несвідомого,

того "нижнього рівня", що є "спільним для всіх" [5, с. 56]. Науковець М. Зубрицька вказувала на те, що "... творчий процес для Юнга – це процес одухотворення архетипів, їхнє розгортання і пластичне оформлення. Таке художнє розгортання архетипів дає змогу охарактеризувати епоху, в якій народжується твір мистецтва, і дух часу, на формування якого і впливає мистецтво, оскільки забезпечує його тими фігурами, символами та образами, яких він потребує. Щоб наблизити аналітичну психологію до проблем процесу художньої творчості. Юнг пропонує метод "психічної феноменології", "феноменології "я" [7, с. 91–108]. За визначенням Юнга, архетипи – це змісти колективного несвідомого, адже сама душа розпізнається лише за наявністю тих змістів, які ми можемо сприйняти та усвідомити. Тому обговорювати несвідоме можемо лише в тому випадку, коли доведемо існування його змістів. Вони утворюють особисту інтимність життя душі та є її "почуттєво наголошеними комплексами" [6, с. 107]. Швейцарський учений вказував на те, що "архетип сам по собі не є ані добрим, ні поганим. Він – це морально індиферентний "нумен" (лат. – божественний першопочаток – прим. перекл.), що тільки через удар зі свідомістю стає одним або іншим чи якоюсь суперечливою двоїстістю. Таке рішення приймається, свідомо чи несвідомо, з людської точки зору. Існує багато таких праобразів, проте всі вони так довго не з'являються у снах окремих людей (*der einzelnen*) і у творах мистецтва, аж поки не будуть збуджені відхиленнями свідомості від якогось середнього шляху. Проте якщо свідомість забреде на манівці, зайнявши односторонню та фальшиву точку зору, то "інстинкти" оживають і посиляють свої образи у сні окремих людей (*der einzelnen*) на вирази обличчя (*die Gesichte*) мистців та ясновидців, аби відновити тим самим душевну рівновагу" [7, с. 91–108]. Розглядаючи природу архетипу, варто пригадати такий термін, як "індивідуація" (лат. *individuo* – неподільний) – відновлення та розгортання первинної цілісності і єдності індивіда, максимальна реалізація його сутності. Він указує на унікальність, неповторність, духовну та фізичну цілісність кожної особистості. Досягнення всебічного розвитку людини, а саме сутності Я (Самості) – це мета процесу індивідуації.

Аналізуючи вищеназвані праці аналітика-науковця, ми звертаємо увагу на те, що архетипна сутність людської душі виявляється через образи, символи, а потім утілюється на художньому (більш високому) рівні. Такі рівні складаються із форм, інакше кажучи, мікрообразів. Дослідниця О. Бідюк зауважує: "Мікрообраз є амбівалентний елемент психічної сутності автора. Він водночас належить до психіки

(несвідомого) та художнього тексту, виражаючи певний мотив, психічний порух через формальні, мовні елементи (слово як образ). Мікрообрази, що виходять на універсальний архетипний щабель колективної психіки, можуть видозмінюватися, оновлюватися, варіюватися тощо. Це дозволяє говорити про цікаву особливість: мікрообраз як такий у художньому тексті здатний до переродження на рівні змістового наповнення та формальних характеристик" [2].

Аналізуючи надбання Юнга, робимо висновок, що архетип має здатність до трансформації. Це в ньому закладено, тому він прагне нового тлумачення. Учена О. Бідюк стверджує, що "... самореалізація письменника залежить від того, як внутрішньоамбівалентне психічне життя звузилося і змогло пристосуватися до зовнішнього світу. Іншими словами, важливим є, чи відбулася первинна (проста) трансформація несвідомих (архетипних) елементів із авторської психіки у структурні елементи художнього тексту. Первинна, або проста, трансформація передбачає мікрообразне втілення архетипів у художніх полотнах письменника" [2].

Обираючи для аналізу прозову творчість Агатангела Кримського з цього погляду, ми маємо широке поле для досліджень, адже письменник утілює в ній архетипні подвійні перевтілення. Такі трансформації дуже поширені у шуканні власного "Я". Протягом всього життя він постійно прагнув себе знайти, часто брався за якусь справу, не завершивши попередню, так було й з декількома дисертаціями, які, на превеликий жаль, залишилися незакінченими. Сам процес шукання приводив до нетривалої гармонії в душі, проте самоприниження себе і несприймання таким, як є, призводило до зворотнього процесу, тоді Кримський впадав у депресію, ліками від якої був аскетизм.

Українська дослідниця Олена Василівна Бідюк стверджує: "Трансформація як явище втілює психічну роздвоєність індивіда, в якому уживаються подвійні структури, наприклад, свідоме і несвідоме, колективне несвідоме на індивідуальне несвідоме, у колективному несвідомому – архетипні патерни Аніми / Анімусу, Персони (Маски) / Тіні тощо" [2]. Водночас швейцарський учений говорив, що "... зазвичай у чоловіків несвідоме змальовує душу у вигляді жіночого – аніми, у жінок у вигляді чоловічого – анімусу" [8, с. 583]. Тобто у художньому творі, який написав чоловік, апіорі присутня "внутрішня жінка" (Аніма), а в текстах, де автор є жінкою, відбивається психічний зміст чоловічого характеру (Анімус).

Прикладом цього явища у прозовій творчості Агатангела Кримського є роман "Андрій Лаговський". Спостерігаючи за головним

героєм (як і Кримським), ми бачимо, що для нього всі жінки виступають у ролі повій, уособлення якогось своєрідного зла. Після історії з Зоєю Андрій Лаговський переконався у своєму негативному, навіть ненависному ставленні до жінок. Згадаймо епізод, коли, уже помирившись із Шмідтами, герой на дні народження генеральші показово не хоче пити тост за прекрасну половину людства: "За дам! – гукнув він до професора // – Кому?! І за що?! – ніби злякався Лаговський і навіть затулився ліктем і долонею, як щитом // Володимир розлігся сміхом // – Ні, нічого ви не "задасте" Андрієві Йвановичеві! – вдавсь він до Дембовського. – Я свого професора обороню // Дембовському обличчя зробилося якесь дурне-предурне // Та ні, професоре! Я й не сказав, що вам задам, а виголосив тоста "за дам", за прекрасний пол, – ще й виправдовувався він. – Випиймо // Спасибі, – сухо сказав Лаговський... – Он, уже час із-за столу вставати, а не тости пити. Чуєте? За тим-от далеким столом гуркотять стільцями..." [3, с. 279].

Трагування жінок у цьому романі має зневажливий відтінок. Простежується позиція письменника. Тут він говорить про своє ставлення до жінок, але устами Лаговського: "Отже, виходить, правда, що доки людина тікає жіноцтва, доти в неї й енергія ціла, і снага єсть, і життя їй на радість" [3, с. 87].

У творі яскраво простежується сексуальна орієнтація героїв: вони люблять один одного, а не жінок, з якими мали романи чи сексуальні зв'язки. Згадаймо Володимира й Амалію. Так, він мав з нею інтимний зв'язок, проте любив Андрія Лаговського, хоч і заперечував це, кажучи про свій егоїзм. Прямі натяки дають зрозуміти читачеві ідеали цих персонажів-чоловіків. Усі герої, за словами Соломії Павличко, типові "платонівські типи".

Професор Лаговський трактує інтрижку із вдовичкою Зоєю як зраду коханню до братів Шмідтів. Згадаймо епізод у романі, коли Андрій Лаговський і Володимир Шмідт голі купаються в морі, їх приваблюють тіла один одного: "Вони поскидали з себе одіж і сиділи на лавці так, як мати породила. Яюсь мимоволі погляд Лаговського склизьнув по голому тілі й животі молодого Шмідта. Той разом різко шарпнувся, підвівся й прудко спустився по дерев'яних сходах в море" [3, с. 70]. Піднесена ще давньогрецьким філософом "платонівська" любов до особи власної статі не має нічого проти тілесної вроди, вона, навпаки, є віддзеркаленням краси душевної, вищої, ніж просто зовнішність. Важливо й те, що Лаговського більше приваблює Володимир, який надзвичайно комплексує через свою, порівняно з

меншими братами, непримітну вроду. Головний герой постійно намагається довести йому, що він помиляється, що його краса не гірша, а краща, що він розумніший і талановитіший. Можемо зробити припущення, що саме такого партнера й потребує Андрій: цікавого та прекрасного співрозмовника, яким на деякий час стає для нього Володимир. Аполлону й Костянтину було добре із Лаговським, тому що він був надзвичайно розумним та винахідливим співрозмовником, а вони постійно насолоджувалися його розповідями, думками, хоч самі нічого захоплюючого не могли сказати, чого не можна сказати про Володимира, який міг у діалозі протистояти Лаговському.

От і ще одна сцена, яка свідчить про незвичайні ніжні почуття Лаговського до Володимира: "Раз у раз він серед оповідання простягався з подушки по Володимирову руку, все ніжніше і ніжніше голубив і стискав її, а як Володимир на момент спинявся в своїм оповіданні, щоб передихнути, професор йому шепотів: "Чи є хто на світі кращий душею од вас, дорогий мій Володимире?" [3, с. 170]. Це епізод, коли хворого Лаговського відвідав Володимир і намагався розважити його смішною історією, хоча і ця спроба була спрямована на те, щоб подратувати своїх братів.

Брати Шмідти і Андрій Лаговський ходять на прогулянки обійнявшись і час від часу обмінюються поцілунками щирої приязні. Однак простежуємо, що такі почуття дуже важко в собі визнати, а особливо головному персонажеві.

У наступній частині роману "За святим Єфремом Сіриним" бажання автора висловитися на цю тему перемагає всі етичні канони. Кримський свідомо провокує вустами Лаговського Володимира, щоб той проаналізував чоловічу любов, а саме проговорив від імені тих, хто засуджує гомосексуальність. У такий спосіб автор ніби сперечається в діалозі з самим собою: "У вас єсть настільки відваги і щирості, щоб без усяких вивертів тоненько закваліфікувати свої відносини до моїх вродливих братів... А втім, тепер пішла мода на таке кохання, то можна його вже й не соромитися!.. Аполлон і Костянтин справді гарненькі хлопчики, коли в кого є смак до хлопчиків... Тільки знаєте що? Ваша правда: вам залицятися до них буде негігієнічно, бо ніколи ані один, ані другий не захотят статися вашими полюбовничками" [3, с. 225–226]. Ці слова Володимира приховують в собі ревність таких почуттів Лаговського до його братів, а не до нього, невродливого чоловіка. Тут простежуємо чітко виражений комплекс своєї зовнішності, а також внутрішній цинізм. Літературознавець Соломія

Павличко прирівнює почуття головного героя до гармонійного платонівського кохання, яке репрезентує собою обрис Доріана Грея та Ларіона Дмитровича Штрупа з "Крил" Кузьміна: "Агатангел Кримський був далеко не єдиним автором, який ужив ім'я Платона як певний натяк. Зовсім навпаки – якраз у цьому він був неоригінальним і рухався в руслі часу, найімовірніше про це навіть не здогадуючись, іноді інтуїтивно використовуючи аргументи, до яких удавалися інші прихильники платонічного еросу" [4, с. 88–89].

Відомо, що творчість письменника – це дзеркало його душі, яка має чимало архетипів, проте не можемо заперечувати й того, що саме у творах проявляється індивідуалізм митця. Аби вони між собою перебували в гармонійному співвідношенні, потрібно, як зазначають психоаналітики, спочатку пройти регресію, розчленування на одиничне, а потім відкрити у своєму підсвідомому житті збалансованість. Відомі психоаналітики О. Пилявіна й А. Безруких у своїй праці "Архетипи в психотерапії" зазначають, що трансформація "передбачає регресію на більш низькі стадії психічного розвитку і наступний прогрес, який включає усвідомлення нових потреб, інтенцій та якостей" [2].

Як відомо, процес трансформації надзвичайно непростий, тому автор того чи іншого твору має докласти чималих зусиль для його завершення. Йдеться не лише про моральні якості, а й психічні. Сучасна дослідниця О. Бідюк виділяє два види трансформації: просту (первинну) і подвійну. Спробуємо пояснити, навіть презентувати їх на матеріалі прозової творчості Агатангела Кримського. Читаючи твори, ми бачимо таке явище: кожен наступний мікрообраз є продовженням попереднього, тому спостерігаємо, за визначенням ученої, лінійні (послідовні) трансформації, хоча доцентрові теж зустрічаються, хоч і значно рідше. Щоб розібратися і продемонструвати їх, розглянемо вищезгаданий роман Агатангела Кримського "Андрій Лаговський". Представимо такі образи: автор, Андрій Лаговський та Зоя. Уявімо трикомпонентну структуру: Агатангел Кримський, Аніма, Анімус. Бачимо самого індивіда та трансформаційні елементи його підсвідомого – архетипи однієї бінарної психічної пари (Аніми / Анімусу). Аніма – душа чоловіка (в нашому випадку – Андрія Лаговського), яка регулює його емоційне та почуттєве життя і несе відповідальність за любовні взаємини із жінками. Анімус відповідає за розум і логіку в поведінці жінки, допомагає їй приймати рішення та розв'язувати проблеми, містить в собі досвід спілкування з чоловіками, який впливає на її світосприйняття, життєві цілі та цінності. Цей архетип

трансформувався в образ Зої: "Невже ж ти мене не любиш? – смутно прошептала Зоя, міняючи тон. Професор одтулив обличчя і підвів очі. Зоя знов осміхалася й ласкала його своїм чарівним поглядом. Лаговський притяг до себе її руку і міцно поцілував" [3, с. 140].

Аналізуючи роман, спостерігаємо одну цікаву річ, яка впливає із вищенаписаного, – автор, як і його персонаж, мають однакову мету в житті – бути творчою особистістю: поетом, поліглотом, митцем. Тому така трансформація у творчості письменника є зрозумілою.

На нашу думку, творчість кожного письменника полягає у трансформації архетипів і архетипних образів. Якою ж буде ця трансформація – лінійною чи доцентровою, залежить від самого автора. Змістове та формальне переродження мікрообразів та образів в архетипи потрібно досліджувати якомога ретельніше, щоб таке формальне явище, яке лежить в основі образної системи, не залишилося поза увагою.

Щодо перспектив подальших розвідок у даному напрямку, то українське літературознавство потребує детального аналізу трансформації мікрообразів в архетипи у творчості вітчизняних письменників.

Література

1. Безруких А. В. Архетипы в психотерапии [Електронний ресурс] / А. В. Безруких, О. М. Пилявина. – Режим доступу: <http://www.psyoffice.ru/2-0-1115.htm>. – Назва з екрана.
2. Бідюк О. В. Архетип та його трансформації у художньому тексті як вияв психічної бінарності автора [Електронний ресурс] / О. В. Бідюк. – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/921/1/Stattia_Transform.pdf. – Назва з екрана.
3. Кримський А. Ю. Андрій Лаговський : роман для ст. шк. віку / А. Ю. Кримський ; іл. В. Дунаєвої. – К. : Національний книжковий проект, 2011. – 336 с.
4. Павличко С. Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатагела Кримського / С. Д. Павличко. – К. : Основи, 2016. – 400 с.
5. Юнг К. Г. Аналитическая психология: теория и практика: тавистокские лекции / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 240 с.
6. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / К. Г. Юнг ; перек. з нім. К. Котюк ; наук. ред. О. Фешовець. – Л. : Астролябія, 2013. – 588 с.
7. Юнг К. Г. Психологія і поезія / Карл-Густав Юнг // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 91–108.
8. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука, 2001. – 736 с.